

OAMENII ȘI MOARTEA ÎN COMITATUL ARAD (1850-1918)

Stepan (Băsoiu) I. Gh. Loredana

REZUMAT

Cuvinte cheie: comitatul Arad, moartea cantitativă, mortalitatea infantilă, alcoolismul, Primul Război Mondial, atitudinea în fața morții, resemnare, acceptare, ritual funebru, epitaf, testament, cimitir, omiletică.

Argument

Lucrarea se înscrie în paradigma "noii istorii" care a adus în atenția istoricilor moartea, precum și atitudinile, sensibilitățile și mentalităților colective, asociate istoriei atitudinilor în fața vieții: familie, copil, sentimentalism.

Sursele folosite pentru demersul nostru au fost: registrele parohiale de stare civilă, circulare bisericești, surse statistice, presa și literatura locală, omiletica vremii, testamente, inscripții funerare.

În privința metodei folosite, am recurs la cea propusă de Michel Vovelle. Mai întâi am încercat să surprindem dimensiunea demografică, cantitativă a morții, după care a urmat relevarea atitudinilor în fața mării treceri. Am avut de asemenea în vedere și diferitele tipuri de discurs asupra morții: religios, civic, literar.

Istoriografia problemei și metodologie

Primul capitol realizează o trecere în revistă a istoriografiei universale și românești, precum și a surselor și metodelor care pot fi folosite, încercând de fapt să pledăm o dată în plus pentru o istorie a morții în spațiul românesc.

Astfel, introducerea problematicii morții în cercetarea istorică se leagă de numele istoricului francez Lucien Febvre, care pleda pentru o istorie a morții, temă condamnată până atunci ca fiind macabră și nedemnă de interesul istoricilor.

Prima formă în care moartea a pătruns în sfera de interes a istoricilor a fost dimensiunea cantitativă promovată de istoricii demografi. A urmat afirmarea domeniului atitudinilor și sensibilităților colective, ceea ce a însemnat de fapt „marea carieră” a morții în istoriografie, problematică preluată și de istoriografia anglo-saxonă.

În istoriografia românească există precedente precum operele lui Simeon Florea Marian, (*Înmormântarea la români*), lui Nicolae Iorga, (*Mormintele domnilor noștri*),

Alexandru Duțu sau Ștefan Lemny (*Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea românesc*), însă, majoritatea studiilor românești de thanatologie istorică, etnografică sau psihanalitică au fost publicate după 1990, în condițiile eliminării cenzurii comuniste asupra investigării problematicii spiritualității.

În majoritatea lor, aceste scrieri se axează pe dimensiunea cantitativă a morții, dar în ultima perioadă au început să fie abordate și alte problematice ce țin mai mult de o istorie a atitudinilor, reprezentărilor și comportamentelor legate de moarte, precum: analiza diverselor tipuri de discurs asupra morții (religios, juridic, medical, publicistic, literar), problema sinuciderii, analiza epitafurilor funerare și a predicilor la înmormântare, lectura unor testamente.

În privința epocilor istorice analizate din perspectivă thanatică, deși se observă o predominanță a studiilor axate pe epoca modernă, problematica a fost reluată în ultima vreme și de istoricii antichității. La cealaltă extremă a temporalității se situează studiile care se axează pe problematica morții din epoca contemporană, în special cele care urmăresc modificarea ritualurilor și atitudinilor în fața morții la începuturile comunismului și stalinismului românesc care a încercat ocultarea morții.

Moartea poate fi relevată dintr-o serie de surse specifice precum: inscripții tombale, reprezentările picturale sau sculpturale din cimitire, mărturiile culese de etnografi și folcloriști începând cu secolul al XIX-lea, predici de înmormântare, artes moriendi, didahii, propovedanii, rugăciuni, testamente. Pentru abordarea acestor probleme complexe se poate recurge cu succes la metoda propusă de Michel Vovelle, constând într-o anchetă pe trei nivele: moartea în dimensiunea sa cantitativă, în al doilea rând moartea trăită, iar al treilea nivel - discursul asupra morții. O altă paradigmă pentru abordarea tematicii atitudinilor în fața morții este cea propusă de Philippe Ariès, în patru timpi, care definesc fiecare câte o atitudine fundamentală în fața morții: moartea domesticită, moartea eului, moartea celuilalt și moartea interzisă.

Dimensiunea geografică și istorică

Aradul este o străveche vatră de cultură și civilizație românească, oferind comunităților umane condiții prielnice de viață prin configurația geografică, factorii climatici, bogata rețea hidrografică și resursele subsolului.

În privința evoluției istorice, aceasta a fost influențată de ocupațiile maghiară, turcească și austriacă, pe care Aradul a cunoscut de-a lungul secolelor. De asemenea, această evoluție a fost determinată în mare măsură și de cetatea Aradului, cu rolurile sale militare și de centru comitatens. Treptat, în jurul cetății s-a născut alături de «orașul militar», populat

mai ales de sârbi, și un oraș civil denumit «civitas gumanica», locuit de germani, români și maghiari. Pe lângă noul oraș civil s-au constituit și mici comunități agricole, unde populația era în majoritate românească și sârbească, de religie ortodoxă, iar ocupația de bază era cultivarea pământului.

Cetatea a constituit în același timp și un factor de frânare în calea dezvoltării urbanistice și economice a orașului, datorită interzicerii ridicării de clădiri în interiorul cetății civile, sau prin spectrul amenințării în permanență, a strămutării orașului civil într-o altă parte, pe baza unor considerente strategico-militare.

Curând însă, Aradul a devenit un oraș al meșteșugarilor și al comercianților, ce vor avea de jucat un rol benefic în dezvoltarea economică a acestuia, dezvoltare accentuată de ridicarea la rangul de oraș liber regesc, în 1832. În plus, încetarea amenințării cu strămutarea a însemnat pentru orașul Arad începutul evoluției ascendente în toate planurile activității umane și a procesului de urbanizare.

Această dezvoltare a determinat și creșterea demografică a orașului și comitatului Arad. Astfel, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, populația orașului s-a triplat, pentru ca în a doua jumătate a aceluiași secol efectivul urban să se dubleze.

Dimensiunea cantitativă a morții

Capitolul trei urmărește structura și dinamica populației comitatului și orașului Arad în secolul al XIX-lea, propunând o analiză demografică axată pe următoarele caracteristici și structuri: vârstă, sex, apartenența etnică și confesională, ocupație, nivel de instruire.

Analiza aspectelor demografice, cantitative ale morții în comitatul și orașul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea relevă creșterea importantă a populației comitatului Arad în segmentul temporal avut în vedere. Trendul ascendent a fost însă întrerupt și de perioade (1851-1857, 1871-1880) în care populația a scăzut din cauza diverselor epidemii, precum cea de holeră, din anii 1872-1873. Aceste valori negative nu s-au înregistrat însă și la nivelul orașului Arad.

De asemenea, în deceniul nouă al secolului al XIX-lea au apărut și la nivelul comitatului Arad elementele specifice „tranziției demografice”: scăderea mortalității, urmată de diminuarea treptată a natalității și nupțialității. Datele oferite de registrele parohiale permit și evidențierea cauzelor morții, precum și a categoriilor demografice legate de structura pe sexe, sezonalitate grupe de vârstă, mortalitate infantilă, toate indicând încadrarea comitatului Arad în modelul demografic al Europei Centrale.

Astfel, în privința cauzelor morții se constată scăderea ponderii deceselor datorate bolilor epidemice, diversificarea cauzalității morții, creșterea numărului sinuciderilor, al

morților accidentale și al crimelor. O altă noutate o reprezintă introducerea de către medicii vremii a alcoolismului printre cauzele de deces. De asemenea, un număr important de victime a provocat și Primul Război Mondial, la cei căzuți pe câmpul de luptă adăugându-se cei dispăruți sau morți datorită bolilor dobândite în urma războiului, precum tifosul, dizenteria, variola, holera.

În privința structurii pe sexe a mortalității, sexul masculin era majoritar atât la nașteri, cât și la decedați, supramortalitatea bărbaților fiind explicată printr-o serie de factori precum: programul mai dificil de muncă, intemperanța mai mare a bărbaților la hrană, alcool, alte excese, mobilitatea sporită a bărbaților, care îi făcea să intre mai frecvent în contact cu focare de boli.

Prin analiza mișcării sezoniere se remarcă mortalitatea mai ridicată de la sfârșitul campaniei agricole, când numărul de decese creștea datorită epuizării fizice, asociate cu un regim alimentar mai puțin variat, bogat în grăsimi. De asemenea, lunile de iarnă și de început de primăvară s-au caracterizat în general printr-o mortalitate ridicată, asociată cu afecțiunile bronho-pulmonare și cu rigorile alimentare presupuse de postul religios al Paștilor, respectiv cel al Crăciunului.

Structura pe vârste a mortalității relevă frecvența mai mare a morții în cazul nou-născuților (0-1 an) și a copiilor între 1-14 ani, urmând categoria de vârstă între 31-40 ani, predispusă la boli de inimă. De altfel, mortalitatea infantilă s-a menținut la cote înalte, fiind determinată de epidemii, boli, alimentație necorespunzătoare, lipsa de igienă și personal medical, tratarea empirică pe baza „leacurilor” populare.

În privința organizării sanitare, la 1900, comitatul număra 11 posturi medicale stabile, 35 de farmacii, 97 de spitale de epidemii, 45 de medici și 157 de moașe. La nivelul orașului Arad existau 3 spitale cu 383 de paturi și 1 spital de epidemii.

Atitudinea în fața morții

Ultimul capitol propune surprinderea atitudinii în fața morții prin analiza ritualului funebru, a predicilor de înmormântare, a inscripțiilor funerare, testamentelor, precum și a statutelor societăților de înmormântare existente.

Astfel, ritualul funebru avea funcția de a asigura defunctului odihna veșnică și de a evita transformarea lui în strigoi. De asemenea în sicriu erau puse o serie de obiecte, de care se credea că mortul va avea nevoie, fapt ce relevă existența unei credințe în viața de apoi.

La nivelul predicilor de înmormântare se remarcă atenția acordată "supraviețuitorilor", explicabilă și prin modificările survenite în problematica familiei și a sentimentelor, precum și abundența în promisiuni de revedere cu cei dragi pe lumea celalaltă.

O altă problemă atinsă este cea a parastaselor, condamnate în epocă deoarece au degenerat în ocazii de a consuma alcool în exces, preoții fiind sfătuiți să nu ia parte la astfel de evenimente și să lumineze poporul în privința lor. La fel de spinoasă era și chestiunea cimitirelor, lăsate în paragină, neîngrădite și neavând un plan de împărțire a mormintelor.

În privința inscripțiilor funerare analizate, majoritatea sunt sumare ca text, mai ales cele din cimitirul ortodox din Pecica, în timp ce în cimitirele din Arad inscripțiile sunt mai elaborate. Formula de debut a acestor inscripții ("Aici odihnește" sau "Aici odihnește în Domnul") amintește de motivul popular al morții privity ca somn. Printre simbolurile folosite în inscripțiile funerare se numără pasărea (porumbelul), potirul, florile (trandafirii). Multe epitafuri menționează și numele persoanei care a dispus ridicarea monumentului funerar și care a suportat cheltuielile construcției.

Majoritatea testamentarilor erau preocupați de viitorul averii acumulate, însă existau și oameni preocupați de situația lor după moarte, lăsând indicații clare în privința înmormântării lor. Testamentele reprezintă de asemenea o oglindă a relațiilor de rudenie, oferind informații despre relațiile dintre soț și soție, sau dintre părinți și copii.

Societățile de înmormântare aveau scopul de a asigura membrilor răposați o înmormântare cuviincioasă și de a ajuta familia decedatului. Veniturile unor astfel de societăți proveneau din taxe de înscriere, taxe de înmormântare, donații. La nivelul comitatului au existat mai multe societăți de înmormântare, ca de exemplu cea înființată în 1890 la Șiria, cea din Pănatul Nou, sau societatea "Providența" din cartierul Mureșel.

Așadar, atitudinea dominantă în fața morții a arădenilor de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea a fost cea de resemnare și acceptare. Totuși, frica față de moarte se manifesta prin teama de contaminare, o nouă spaimă asupra pericolelor reprezentate de cadavru și care este detectabilă în ritualul funerar, având drept scop evitarea unei morți rele, care ar fi dus la transformarea decedatului în strigoi. De fapt, aceste atitudini în fața morții traduceau atitudini noi în fața vieții, precum valorizarea sănătății și grija acordată copiilor.

Pe câmpul de luptă, atitudinea în fața morții a fost în general una de frică, doar în momentele de maximă trăire sufletească moartea fiind așteptată ca o "liberatoare supremă" care venea să îi salveze pe soldați din ororile răboiului.

Lucrarea de față nu epuizează problematica vastă și destul de dificilă a morții în comitatul Arad, cercetarea putând fi extinsă și la alte surse inedite, abordarea unor noi aspecte, din noi perspective și comparații.

